

Opponensi vélemény Lévai Csaba *James Madison és a rabszolgaság kérdése* című akadémiai doktori értekezéséről

Lévai Csaba *James Madison és a rabszolgaság kérdése* című akadémiai doktori műve jelentős történeti problémát tárgyal átfogó igényvel. A 816 oldal terjedelmű doktori értekezés áll egy negyven oldalra rúgó elméleti bevezetőből, 250 oldal gazdaság- és társadalomtörténeti áttekintésből, a tulajdonképpeni kutatási téma 400 oldalas tárgyalásából, egy ötven oldalra menő epilógusból, valamint egy hatvan oldal hosszúságú irodalomjegyzékből. Minthogy az MTA II. Osztályának Történettudományi Bizottsága az átfogó jellegén felül százötven oldalnyi minimális terjedelmet határoz meg követelményként, ezért konklúzióm nem hangozhat másként, mint hogy az értekezés **megfelel** az MTA Doktora címre benyújtott értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek.

A doktori mű egészéről alkotott összbenyomásom a következő:

Az egyetemes történelem művelése nélkülözhetetlen része a céhen belüli munkamegosztásnak nemcsak oktatási szempontból, hanem azért is, mert tágítja a nemzeti történetírás horizontját. Az USA története kiemelten fontos eleme az egyetemes történelemnek, ezért melegen üdvözlendő, hogy olyan szaktekintélyek, mint Urbán Aladár vagy Frank Tibor eltávozására óta is vannak a kutatásnak elismert magyar képviselői.

A disszerens értekezésének, ha nem is mindjárt az első, de a második mondatában munkásságának mindenekelőtt a politikai eszmetörténet művelésére vonatkozó aspektusát emeli ki, és ennek megfelelően alakítja elméleti bevezetőjét is. Megítélésem szerint e döntése fölösleges bonyodalmakat idéz elő, mivel hamis várakozásokat kelt. A bevezetőben említett „politikai nyelvek”-ről, „ideáltípus”-ról és hasonlókról a későbbiekben nem hallunk többé. Ehelyett egy sokoldalúan felkészült történész mutatja meg egy összetett, gazdag téma különböző aspektusait, szerteágazó módszertannal, a következő területeket ölelve fel: főként gazdaságtörténet és társadalomtörténet; ezen túlmenően politikatörténet, alkotmánytörténet, eszmetörténet, mindennapi élet története, nemzetközi kapcsolatok története, valamint a történetírás módszertana.

A gazdaság- és társadalomtörténeti bevezetés szakszerű, cserében viszont alig megy túl a szakirodalom kivonatolásán, és messze eltávolodik az elméleti bevezetőben megfogalmazott

célkitűzésektől. Jóllehet átgondolt felvezetéssel könnyűszerrel elkerülhető lett volna, a választott eljárás eredményeként az értekezés kedvezőtlen benyomást kelt magáról, mire a 291. oldalon önálló forráselemzésekkel a tárgy kifejtése megindul. E munka során Lévai Csaba azt végzi el a legmagasabb színvonalon, amit nem tűzött ki célul maga elé az előszóban: mikrotörténeti szinten ragadja meg James Madison (és felesége) viszonyulását rabszolgáihoz, és pedig jó narrációval, forrásgazdagon és szemléletességében informatívan annak köszönhetően, hogy egy különösen jól dokumentált – hiszen történetesen elnök – rabszolgatartóról van szó. Ezért olvasatomban az értekezés valódi tárgya a következő: James Madison, a rabszolgatartó – korabeli (fehér) tükörben.

Erőssége a doktori műnek, hogy egy szerteágazó kérdést jól felépített narratívával rekonstruál a makroelemek (fejezetek) szintjén. Számomra úgy tűnik, hogy a disszerens valódi történészi érdeke arra irányul, hogyan lehet a tárgyául választott történetet elbeszélni. A fejezeteket alkotó szövegegységek terén azonban számos probléma jelentkezik, amelyek megítélésem szerint arra a bizonytalanságra mennek vissza, hogy a disszerens nem tisztázta, értekezésében a történész kihez (és amint az alábbiakban még szó lesz róla: kinek a nevében) beszél. A szakmához kevésbé, hiszen az értekezés eredményei nem a szakirodalom állására vetítve jelennek meg, hanem a forrásokon alapuló eseménytörténeti rekonstrukció végeztével a szerző a következtetéseket átengedi a szakirodalomnak, nem ritkán megelégedve az egymással vitázó nézetek pusztá ismertetésével. Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy az értekezés a jelen formájában az opponensnek van írva. A szöveg e belső használatú rendeltetésre utal, hogy benne linkek állnak eredeti nyelvű idézetek helyett, amely megoldás csak internethez kapcsolódó számítógép képernyőjén olvasva működhet, de úgy is csak korlátozott sikerrel. A linkek jobb esetben teljes dokumentumra mutatnak, amelyen belül az opponensnek kell kikeresnie az idézet eredetijét; rosszabb esetben regisztrációt és/vagy fizetést igénylő oldalra mutatnak, amely esetben nem várható el a bírálótól, hogy hozzáférjen a dokumentumhoz.

Ilyen megoldások mellett jogosulatlan a kor iránt érdeklődő olvasóra mint célközönségre mutatni. Nem beszélve arról, hogy e cél teljesítésének első feltétele lenne, hogy a nyelvi megformálás bevonzza az olvasót a narrációba. Ezt viszont számos elidegenítő megoldás megakadályozza: a szó szerinti fordítások (pl. a „The Brewing of the American Storm” cím fordítása, 579., 1459. sz. j.); a szóismétlést megszüntetni hivatott, ám hasonlóképpen ismétlődő alakzatok által kiváltott stiláris monotonia (pl. a mondatok alanya váltakozva „Madison”, illetve „a negyedik elnök”; „John Dunn”, illetve „a brit szakember”); a gyakran előforduló kollokvialis

kifejezések (pl. „mi volt a krimi slusszpoénja”, 300.); vagy éppen a főszövegben behúzottan idézett hosszú szakirodalmi citátumok.

Az értekezés amerikanisztikai tárgykörben mozog, elsősorban gazdaság- és társadalomtörténeti szempontokat érvényesítve; mivel azonban sem amerikanista, sem gazdaságtörténész nem vagyok, ezért, ha hasznossá akarom tenni magam a Tisztelt Bíráló Bizottság számára, az eszmetörténeti és elméleti jellegű részek bírálatának a feladatát kell magamra vállalnom.

A disszerens így foglalja össze értekezése célját: „Jelen értekezésemben James Madison (1751–1836, elnök: 1809–1817) és a rabszolgatartás kapcsolatát vizsgáltam. [...] Egyrészt azt elemzem, hogy a virginiai politikusnak a rabszolgaságról és az afroamerikaikról vallott nézetei milyen összefüggésben voltak szélesebb értelemben vett politikai meggyőződésével, illetve, hogy azok milyen eszmetörténeti forrásokból táplálkoztak.” (9.) Majd alább így ír: „Hogyan tudott egyetlen emberben megférni egymással a népképviselőten alapuló demokratikus politikai rendszer kidolgozásának és megvédelmezésének törekvése azzal, hogy mindezt egy olyan rabszolgatartók által benépesített és részben irányított társadalomban kívánta megvalósítani, amilyen ő maga is volt. Erről a mélyen átélt emberi és társadalmi konfliktusról szól értekezésem.” (16.)

A felhasznált művek közül hiányzik Scott J. Kester: *The Haunted Philosopher: James Madison, Republicanism, and Slavery* (Lanham, MD, Lexington Books, 2008) című műve, amely ugyancsak Madison republikanizmusának és rabszolgatartó gyakorlatának a vélelmezett konfliktusával foglalkozik, és felteszi a kérdést, amelyet Lévai Csaba is megfogalmaz, jelesül, hogy Madison miért nem szabadította fel a rabszolgáit. Az említett mű bevonása a diszkusszióba mutathatta volna, hogy van kutatási előzmény, amelyhez képest az értekezés ebben és ebben a tekintetben mond újat.

Fontosabb észrevételem, hogy a Lévai Csaba által felépített forrásbázisra támaszkodva a magam részéről nem látom igazolva ezt a megélt konfliktust. Kevésbé szerencsés e kérdést a középpontba állítani, hiszen, ha nem bizonyítható e mélyen átélt dilemma, akkor vele bukik az értekezés *raison d'être*-je. Azt látom, hogy a rabszolgák egyszerűen nem tartoztak hozzá a politikai közösséghez, amelynek számára Madison tartósan alkotmányos keretet adni törekedett. Mint ahogy az őslakosok sem, a nők sem, és a választójoggal nem rendelkező szabad férfiak sem tartoztak hozzá, akiknek a kirekesztése szintén nem okozott Madison számára belső konfliktust.

Madison az alkotmányozási folyamatban a rabszolgaság fennmaradásával számolt, és maga sem szabadította fel rabszolgáit. Mindkét tény egybehangzóan mutatja, hogy a többek mellett általa létrehozott, a rabszolgaság fennállására épülő politikai rendszer fennmaradásában volt érdekelt. Madison elmélete ugyanis egy kettős krízistudatra épült: az államok külső és a belső fenyegetettségére. Úgy vélte: ahogy nem lehet megszüntetni az amerikai kontinensen levő európai jelenlétet, éppúgy nem lehet kiiktatni a társadalmon belül jelentkező destabilizáló faktorokat (pl. a gazdaságilag szükséges rabszolgaságot). Madison elmélete a fennálló krízistényezők mellett kínált működőképes megoldást.

Az értekezés 327–328. oldalán elemzett Madison-beszéd is azt mutatja: szerinte a rabszolgaság meglétéből vagy hiányából adódóan is eltérőek Dél és Észak érdekei. Olyan megoldást kellett találnia, ami összebékíti ezeket az érdekeket (nem pedig afelé tájékozódott, hogy hogyan lehetne megszüntetni az érdekellentét okait). Ha (amint a 329. oldalon olvassuk) Madisonnak tekintettel kellett lennie a rabszolgaságot ellenző küldöttek érdekeire, akkor abból az következik, hogy ő maga nem ellenezte azt.

Az értekezés kijelenti, hogy Madison nagy hatású politikai gondolkodó volt (749.). E tézis igazolása az anyag egy másik elrendezését követelte volna meg. Egy eszmetörténeti megközelítés során a középpontba állított szöveg az Alexander Hamilton, James Madison és John Jay által 1787–1788-ban írt, politikaelméleti klasszikussá vált cikksorozat, a *Föderalista* lehetett volna, amelyet Lévai Csaba más összefüggésekben idéz ugyan, de a rabszolgaság vonatkozásában nem veszi hangsúlyosan figyelembe.

Az eszmetörténet ismeretesen segíti is az intézményesült nagy diszciplínákat, mindenekelőtt a filozófiát és a történettudományt, ugyanakkor kihívást is intéz azok módszertani előfeltevéseihez. A filozófiatörténet oktatási és rendszerszemponatok miatt nem nélkülözheti a politikai gondolkodás történetének olyan összefoglalásait, amelyben a nagy klasszikus teljesítmények egymásnak felelgetnek („*Gipfelwanderung*”). Az újkori *Gipfelwanderung* kánonjában a Hobbes – Locke – Montesquieu – a *Föderalista* – Burke – Tocqueville – J. S. Mill egymásra következést találjuk általában. Ebben az esetben az eszmetörténet arra mutathat rá, hogy a *Föderalista* nem a Montesquieu és Burke közötti láncszem akar lenni szisztematikus célokat követve, hanem konkrét polemikus szándékainak feltárásával beleírható egy őt közvetlenül körülvevő kontextusba. Ennek bizonyítása érdekében az eszmetörténet

beszédaktusokat azonosít és intenciókat tár fel. Azaz azt végzi el, amit Lévai Csaba bevezetőjében John Dunn és Quentin Skinner egyes szövegeivel illusztrált.

Ha viszont az eszmetörténet a történettudományhoz intéz kérdéseket, akkor a szövegeknek a politikailag fel- vagy kihasználható, teleologikus vagy ex-post igazoló nagy narratívákon keresztüli értelmezése ellen dolgozik. Tipikusan a fogalmak nem anakronisztikus-aktualizáló, hanem a korszakhoz képest adekvát megragadásán keresztül mutathatja ki egyes szövegeknek, jelen esetben a *Föderalistának*, a történettudomány áttétjein keresztül politikai célok érdekében való esetleges kisajátítását. Vagyis a politikai nyelvekhez az értekezés által J. G. A. Pocock nevével fémjelzett módszerrel közelít.

A két út közös eleme, hogy *szövegeket* állít a vizsgálódás középpontjába. Ez az értekezés jelen formájában nem történik meg. A feszültség feloldása érdekében javaslom, hogy az átdolgozás során Lévai Csaba vonja be a *Föderalistát* a vizsgálódásba, egyértelműen választva a két eszmetörténeti stratégia között, illetve általában véve is gondolja át az eszmetörténeti ambíciókat a jelen kutatás vonatkozásában.

A *Föderalista* cikkeiben a 'slaves' és 'slavery' szavak egy kivétellel valamennyi említése, akár konkrét, akár metaforikus értelemben használva a szót, Madison szövegeiben található a 18., 38., 42., 54. és 58. cikkben, szemben Hamilton egyetlen metaforikus használatával a 29. cikkben. Ráadásul az 'Africans' szó egyetlen, és az *N-word* mind az öt említése ugyancsak a Madison által írt 42., 54. és 55. cikkekben fordul elő. A szövegstatistika tehát azt mutatja, hogy a *Föderalista* szerzői közül Madison kitüntetett viszonyt ápolt a tárgyhoz. Eszmetörténeti perspektívából tekintve az értekezés ezeket a politikai klasszikusban előforduló szöveghelyeket helyezhette volna kontextuálisan jobb megvilágításba a felhasznált primer forrásanyag segítségével. Lévai Csaba azonban nem fogalmazta meg a kutatási kérdést, hogy vajon Madison és a rabszolgaság viszonyának alaposabb megismerése mennyiben járulhat hozzá a *Föderalistában* a rabszolgasággal kapcsolatban megfogalmazott madisoni nézetek újraértelmezéséhez, és így nem is csatolta vissza az eredményeket a *Föderalista* egy revideált olvasatához.

Végezetül néhány megjegyzést szeretnék fűzni a történészi ítékezésnek az értekezés konklúziójában tárgyalt kérdéséhez. Ami az ítékezés formáját illeti, nem értek egyet az elgondolással, hogy az ítékezés egy „semleges” narratívától elválasztottan, mintegy annak konklúziójaként menne végbe. A történész nem elbeszél először, hogy utána ítélezzék, hanem

már azáltal állást foglal, *ahogyan* elbeszél. E tekintetben nem találni fogódzót Gyáni Gábor hivatkozott tanulmányában a történeti ítélekezésről, amely az ítélekezés természetével foglalkozik, és azt vizsgálja, hogy milyen jellegű, metaforikusan melyik ítélekező szakmához vagy tevékenységhez hasonlítható munkát végez a történész, amikor ítélekezik. A rabszolgaság megítélésének tekintetben az értekezés maga bizonyos értelemben már akkor állást foglalt, amikor például jóformán csak fehérektől származó forrásokat használt fel, és nem juttatott szóhoz rabszolgák által írott beszámolókat.

Az értekezésnek nincsen önálló véleménye arról, hogy mi lett volna a tárgyalt korszakban a helyes álláspont a rabszolgákkal kapcsolatban, és milyen alapon lehetett volna kialakítani ezt az álláspontot: morálisan, emberileg, jogilag, politikailag, gazdaságilag, avagy az alkotmány rendelkezéseinek az összefüggésében stb. A disszerens a 669. oldalon mondat ki a szakirodalommal egy igazságot: a feszültséget a politikai elit emberi jogi szövegei és tettei között. Valami ilyesmihez kellene kijutnia az esztörténeti elemzőnek is, de ez nem történik meg, már csak azért sem, mert nem is találkozunk az értekezésben az említett emberjogi szövegekkel. Az alkotmányozási folyamat kísérőszövegei alapján nem bizonyult meggyőzően feltárhatóan az USA formálódó alkotmányos rendszerének ez az esetleges belső konfliktusa.

A másik vonatkozás, amelynek tekintetében nem értek egyet Lávai Csabával, az a történeti ítélekezés perspektívapontja, azaz annak eldöntése, hogy a történész kinek a nevében ítélekezik. A disszerens szerint az ítélekezés mércéje „a mai nyugati világban élők többségének az értelmezése” (749.). Ezzel szemben úgy látom, hogy nem a nyugati *emberiség*, hanem a nyugati emberiség jobbik kisebbsége – ha úgy tetszik, lelkiismerete –, a nyugati *tudomány* nevében ítélekezik a történész. A történettudós ugyanis a tudományok újkori rendszerébe betagozódott, differenciálódott és professzionizálódott szakmájának a képviselőjeként közelít tárgyához. Az újkori tudományok és kooperatív intézményeik, az akadémiák, ha fel is adták kora újkori, közvetlen teológiára vonatkoztatottságukat, nem adták fel e teológiára vonatkoztatottság következményeit. Az újkori tudományfelfogás szerint a tudós a bűnbe esett emberiség megmaradt privilégiumára, a racionalításra támaszkodva ismeri meg az univerzumot, az anyag természetét, és nem utolsó sorban saját emberi mivoltát (a mi szakmánk esetében az ember történeti útjának feltárásán keresztül) annak érdekében, hogy az emberiség javára cselekedve hozza helyre azt, ami a körülményekhez képest helyrehozható. Ezért nem is értem, hogyan merülhet fel egyáltalán a kérdés, hogy a nyugati tudományos közösség egy tagja milyen ítéletet hozhasson az ember személy voltát és méltóságát nem pusztán tagadó, hanem azt

elképzелhetetlen kegyetlenséggel sárba is tipró intézményről, az észak-amerikai államokban fennállt rabszolgaságról.

Az MTA Doktori Szabályzat megkövetelte, hogy elismerve az értekezésbe fektetett jelentős mennyiségű forrásfeltáró munkát és a mikrotörténeti elemzések sikerességét, kitérjek az értekezés kritikával illelhető aspektusaira is, alkalmat nyújtva a szerzőnek arra, hogy a nyilvános vita során álláspontját védelmezze, jobban kifejtse, illetve adott esetben helyesbítse.

Befejezésül megismétlem, hogy Lévai Csaba *James Madison és a rabszolgaság kérdése* című értekezése **eleget tesz** az MTA Doktora címmel szemben az MTA II. Osztályának Történettudományi Bizottsága által támasztott követelményeknek. Az értekezés érdemi részére, a rabszolgatartó James Madison élete e vonatkozásának gazdag forrásanyagra támaszkodó, kiegyensúlyozott rekonstrukciójára tekintettel **javaslom** az MTA Doktori Tanácsának, hogy ítélje oda az MTA Doktora címet Lévai Csaba számára.

Budapest, 2026. február 24.

Gángó Gábor

az MTA Doktora